
TERORIZAM NA PROSTORU SSSR-a

Marko Kusovac

Russia was an ideal ground for the development of terrorist operations, as evidenced by the number of terrorist acts that were mostly inspired by incendiary speeches and texts that called for anarchist rebellion and terrorist violence. The nihilistic reflections of numerous proponents of a completely different order found their fundamental foothold on the Russian soil and were the catalyst for the Russian Revolution and the establishment of dictatorship in the country.

Anarhizam i nastanak terorizma u carskoj Rusiji

Terorizam je veoma teško, možda i nemoguće shvatiti ako se ne prouči kontekst u kome se i način na koji se razvio. Terorizam postoji od kad postoje sukobi, ali se moderni terorizam u svijetu, pa i Rusiji razvio tokom XIX vijeka, usput mijenjajući oblike i ideologiju.

Do kraja 1850-ih radikalne demokrate podijelile su se na dvije struje. Militantni socijalisti odvojili su se od mirnijih socijalista i većina onih kojima je bilo stalo do mira nazvali su taj pokret

anarhističkim. Termin *anarhija* nije bio nov i vodi porijeklo iz grčkog jezika, u kome su grčki filozofi tako nazivali one „koji skidaju vlade“. U XIX vijeku ova riječ dobija novo značenje: anarhisti su na početku bili socijalisti i slagali su se sa idejama Karla Marksa.

Začetnik novog anarhizma bio je Francuz Pjer Žozef Prudon (1809–1865). Iako je na kraju zbog svojih političkih aktivnosti dospio u francuski zatvor, bio je nenasilan čovjek koji je sve svoje ideje želio sprovesti mirnim putem. On je tražio proširenje demokratije na sve klase, a demokratija je trebalo da se ostvari eliminacijom svojine i vlade. Njegova osnovna nesuglasica sa socijalistima, a kasnije i komunistima, je po pitanju uloge vlade. On smatra da je svaka vlada – zlo i da guši ljudsku slobodu, dok socijalisti smatraju da centralizovana vlada mora da postoji i da je nužno zlo. Prudon je, uprkos mnogim kontradiktornostima u svojim djelima uglavnom vjerovao da će razum i logika dovesti do mirnog raspadanja dotadašnjeg društva, tako da ga ne možemo direktno povezivati sa ideologijom terorizma kao što mnogi to čine.

Prudonovu ideju o logičnoj evoluciji nijesu slijedili svi njegovi učenici; izvjestan broj među njima vjerovao je da se društvo mora nasilno uništiti. Njih su nazivali anarhističkim teroristima i oni su promijenili značenje riječi *anarhizam* u zapadnoj civilizaciji.¹

Među tim anarhistima bilo je nekoliko značajnih anarhista, kao što su Mihail Bakunjin, Sergej Nečajev, Peter Kropotkin i kasnije Nikolaj Morozov (glavni glasnogovornik Narodne volje – prve terorističke organizacije) koji su bili Rusi i djelovali na području carske Rusije ili su porijeklom sa tog područja. Anarhisti nijesu ograničili svoju djelatnost samo na Rusiju, ali njihove akcije su se najuspješnije organizovale i sprovodile u Rusiji prije revolucija 1905. i 1917-e. Oni su ipak ubili nekoliko visokih ruskih

¹ Džonatan R. Vajt *Terorizam* Alexandria Press, Beograd, 2004, str. 84.

službenika, pa i samog ruskog cara, pa se ideja takvog političkog djelovanja brzo prenosila na druge djelove svijeta.

Anarhizam je bio međunarodni pokret i anarhisti-teroristi izvršili su atentate na nekoliko lidera raznih zemalja. Zbog toga su neki protivnici anarhizma počeli da vjeruju da internacionalna anarhistička zavjera prijeti da sruši svjetski poredak. „Ovo se ne može uzeti kao sasvim tačno, zbog toga što su anarhisti bili ujedinjeni samo duhovno“, kaže Džonatan Vajt u svojoj knjizi o terorizmu. On, nadalje, tvrdi da bi međunarodna anarhistička organizacija bila kontradiktornost, jer su oni po prirodi stvari protiv velikih organizacija.²

Mihail Bakunjin – Terorizam je rođen kao dijete ekstremne ljevice. Ruski anarhista Mihail Bakunjin je po profesoru Simeunoviću zapravo idejni otac terorizma. Iako Bakunjinu terorizam kao teorijska kategorija nikada nije bio u centru učenja, njegovi zapaljivi govori i tekstovi često su pozivali ne samo na anarhistički bunt već i na terorističko nasilje. Nasilje je za njega nužan instrument za ostvarivanje svake radikalne promjene, pogotovu revolucije.

Sa Bakunjinom, Nečajevim i nizom drugih anarhističkih i nihilistički orijentisanih mislilaca terorizam će najzad dobiti svoje javne zagovornike, a s njihovim djelima svoje rodno duhovno tle. Iz teorije nasilja, uništavanja i ništavila koju su oni stvorili i iz potom stvorene anarhističke ideologije nastaje praksa istinskog terorizma.

Nastanak prvih terorističkih organizacija u Rusiji

Mnogima izgleda paradoksalno da je prva prava teroristička organizacija na svijetu, zvana „Narodna volja“, nastala u Rusiji 1878. godine upravo u vrijeme vladavine najprogressivnijeg

² Isto, str. 85.

ruskog cara Aleksandra II Romanova. Međutim, sloboda govora i okupljanja koje je on omogućio stanovništvu Rusije su logično donijela sa sobom i slobodu ekstremnog djelovanja u politici. Na desetine radikalnih grupa uglavnom anarhističke provinijencije (duhovnog porijekla) je umjesto tajno, sada javno propovijedalo svoje ideje, javno okupljalo istomišljenike, pa čak i javno težilo vršenju nasilja zarad ostvarenja svojih političkih ciljeva. Čovjek koji je oslobodio ropstva kmetove 1851. godine, dvije godine prije nego što je to učinio Linkoln u SAD, jedini car na svijetu koji je težio da svoju vlast podjeli sa parlamentom, ubijen je 1. marta 1881. godine od pripadnika „Narodne volje“, poslije čak sedam neuspjelih pokušaja te organizacije da ga ubije.

Ova tendencija da demokratizovanje režima ujedno dovodi i do porasta ispoljavanja ekstremizma, pa i terorizma ostala je trajno obilježje uslova u kojima nastaje i odražava se terorizam. Prema novijim istraživanjima mogućnost za nastanak i djelovanje terorističkih organizacija u nekoj državi je tri i po puta veća ukoliko je država demokratska, odnosno takva mogućnost je tri i po puta manja ukoliko je na vlasti autoritarni režim.³ Osim toga i obim ispoljavanja i stepen mogućnosti djelovanja i postizanja povoljnih rezultata po teroriste su takođe bitno determinisani oblikom političkog uređenja i stavom izvršne vlasti prema terorizmu što će pokazati i ruski, kao prvi istorijski primjer.

Teroristi-čistunci, kako pripadnike „Narodne volje“ naziva profesor Dimitrijević, suočili su se sa obrnutom činjenicom da se promjena, koju oni žele, ne može ostvariti zamjenom ličnosti jer podrazumijeva promjenu sistema i ustanova klasne vladavine.⁴

³ Dragan Simeunović, *Terorizam: opšti deo*, Pravni fakultet Univerziteta Beograd, Beograd 2009, str. 116–117.

⁴ Vojin Dimitrijević, *Terorizam*, Radnička štampa, Beograd, 1982, str. 31.

Nakon dolaska na vlast po ubistvu cara Aleksandra II, njegov sin Aleksandar III Romanov je osvetio oca tako što je objesio ne samo sve članove Narodne volje, već i njihove simpatizere, ukupno njih nekoliko stotina. Sofija Perovskaja, član rukovodstva Narodne volje, koja je lično uzela učešće u atentatu (što danas terorističke vođe obično ne rade), takođe je obješena iako je bila kćerka mezimica generala i gradonačelnika Petrograda.

Narodna volja je prestala da postoji 1883. godine. Šest godina kasnije nova generacija terorista-nastavljača djela Narodne volje je pokušala i atentat na Aleksandra III, ali bezuspješno. Car ih je uhapsio i dao objesiti, a među obješenim vođama je bio i Aleksandar Uljanov, Lenjinov stariji brat. Iz bratovljeve sudbine Lenjin je očigledno izvukao dosta pouka, između ostalog svakako i tu da se terorizam ne isplati i da ne donosi rezultate na planu osvajanja vlasti jer nema javnu podršku masa. Otuda je njegov pokušaj rušenja i preuzimanja vlasti bio konceptualno sasvim drugačiji iako je takođe počivao na nasilju.

Narodna volja je bila bez sumnje ljevičarski orijentisana organizacija. Njen najvažniji politički zahtjev je bio usmjeren ka postizanju socijalne pravde i jednakosti. Težili su podjeli zemlje seljacima, potpunoj slobodi štampe, radikalnom ograničenju vrhovne vlasti. U njihovom učenju je bilo dosta kontradiktornih stavova. Sa jedne strane imamo stav da „ni jedna kap nevine ljudske krvi ne smije da se prolije u ostvarenju ciljeva, ma koliko plemeniti oni bili“, a sa druge ima mnogo toga što ukazuje na njihovu riješenost da vrše ubistva pripadnika carske vlasti, pa i samog cara, što su uostalom i učinili.

Mora se, priznati da je formalno postojanje apsolutne monarhije u Rusiji davalo povoda za zablude da teroristički akt tj. atentat na neku znamenitu ličnost ili samog cara može promijeniti kompletan sistem vladavine. Te zablude su bile utoliko upadljivije tamo gdje je revolucionarima moralo da bude

sasvim jasno da treba da se bore protiv uređenja cijelog društva, koje dovodi ljude u neizdrživ socijalni i politički položaj, a ne protiv onih individua koje iz postojećih odnosa izvlače korist ili vladaju u ime dominantne klase.

Ovakav stav bio je dominantan za tzv. anarhistički terorizam, koji je dao boju talasu političkog nasilja na kraju XIX i početku XX vijeka i za koji mnogi vjeruju da postoji još i danas.⁵

Na primjeru ubistva koje je počinila Narodna volja potvrdila se ne samo opasna privlačnost anarhističke doktrine nego, bar po mišljenju mnogih sljedbenika te doktrine, i ispravnost teze o važnosti propagande djelom. Anarhizam je kao politička praksa dobio naglo na poletu, a sa njim i anarhističko nasilje. Od držanja anarhističkih konferencija u Londonu koje su se završavale burnim aplauzima Narodnoj volji zbog „ubistva tiranina“, pa sve do ubistva važnih ličnosti uračunavši i predsjednika SAD Viljema Mek Kinlija 1901. godine, anarhisti su iskazali svoju spremnost na slijed nasilja koga je svojim djelom prva propagirala Narodna volja. To što mnogi od njih poput ubice američkog predsjednika, mađarskog emigranta Leona Čolgoša, nijesu bili i formalno članovi neke anarhističke organizacije, nije umanjivalo njihovu vezu sa anarhizmom. Početak bitisanja terorizma u drugoj polovini 19. vijeka je doveo do toga da revolucionarni naboj krajem tog i početkom 20. vijeka dobije anarhističku boju.

Teror i terorizam u komunizmu

Ruski car Aleksandar III (koji je vladao između 1881. i 1894) okončao je sve pokušaje da se izvrši reforma u državi. Organizacija Narodna volja je eliminisana, a revolucionari su prešli u ilegalu. Car Nikolaj II (koji je vladao od 1894. do 1917. godine) naslijedio je Aleksandra III i već 1905. godine suočio se

⁵ Isto, str. 32.

sa prvom revolucijom, koja je došla ubrzo poslije poraza u ratu sa Japancima. Osim poraza u ratu, Rusiju su razarali ekonomski problemi i birokratska neefikasnost. Grupa nezaposlenih ljudi započela je demonstracije u Sankt Petersburgu, a pobunili su se i mornari iz Ruske mornarice. Pobuna je bila brutalno ugušena, ali je duh revolucije gorio ispod površine. Ruskim revolucionarima bila je potrebna samo još jedna nacionalna katastrofa da bi stvorili atmosferu pobjede. To se desilo 1914. godine kada je Rusija ušla u Prvi svjetski rat.

Do 1917. godine ruski narod se umorio od ekonomskih nedaća i od svog cara. Za razliku od pobune 1905. godine, ovog puta se i Ruska armija pridružila radnicima i formirana je nova vlada.

U samoj carskoj Rusiji su niz poraza u ratu, veliki gubici u ljudstvu, privredna kriza i osiromašenje, pad autoriteta vladajućih klasa i opšti kolaps sastava doveli do masovnih štrajkova (9. marta preko 200.000 štrajkača u Petrogradu) i stvaranja radničkih vijeća „sovjeta“ u martu 1917. (ili u februaru po starom, julijanskom kalendaru).

Car Nikolaj II abdicirao je 15. marta, i obrazovana je vlada kneza Georgija Ljvova pod glavnim uticajem liberalne stranke, kadeta (konstitucionalne demokrate). U zemlji su vladali nestabilnost, politička radikalizacija i previranje jer su različite društvene, nacionalne i političke struje konačno došle do slobode izražaja.

U julu, predsednik privremene vlade je smijenjen i na njegovo mjesto dolazi Aleksandar Kerenski, koji je bio napredniji od svog prethodnika, ali ne i dovoljno radikalno za boljševike. Vlada Kerenskog je obilježila to vrijeme a marksistički sovjeti u Petrogradu su proširili svoju organizaciju širom zemlje postavljajući lokalne sovjete. Kerenski je napravio fatalnu grešku time što je nastavio učešće Rusije u ratu, što je bilo izuzetno nepopularna politika među narodnim masama.

Lenjin se vratio u Rusiju iz egzila u Švajcarskoj, uz pomoć Njemačke koja se nadala da će sveopšte neslaganje primorati Rusiju da se povuče iz rata. Hiljade seljaka, radnika i vojnika je uzbuđeno dočekalo Lenjina na željezničkoj stanici. Poslije mnogih manevara iza scene, sovjeti su se domogli vlasti novembra 1917. godine, i otjerali Kerenskog i njegovu privremenu vladu u egzil, u događajima koji će postati poznati kao Oktobarska revolucija.

Oktobarska revolucija, takođe poznata kao Boljševička revolucija ili Novembarska revolucija, je bila druga faza Ruske revolucije 1917. godine (prva faza je bila Februarska revolucija). Oktobarsku revoluciju su predvodili Vladimir Lenjin i boljševici, zajedno sa menjševicima, lijevim socijalistima-revolucionarima i anarhistima. Ona je bila prva marksističko-komunistička revolucija u istoriji.

Pobuna je planirana tako da preda vlast nad državom Drugom sveruskom kongresu sovjeta predstavnika radnika i vojnika koji je počeo 7. novembra.

Posljedica revolucije je Drugi kongres sovjeta koji je činilo 650 izabranih predstavnika, 390 njih su bili boljševici i oko 100 lijevih socijalista-revolucionara, koji su takođe podržavali zbacivanje Privremene vlade. Kada je objavljen pad Zimskog dvorca, Kongres je usvojio dekret o prelasku vlasti na Sovjet predstavnika radnika, vojnika i seljaka i tako ratifikovao revoluciju.

S obzirom da stvari nijesu išle po Lenjinovu planu i na ruku boljševicima koji nikako nijesu uspjevali osvojiti većinu, u decembru 1917. godine potpisuje se ukaz o utemeljenju tajne političke policije pod imenom „Čeka“ koja je dobila zadatak deportovati sve nepodobne u konc-logore, a prema potrebi ih i strijeljati. U zavisnosti od izvora, Čeka je ubila između 100 do 250 hiljada ljudi. Čeka je izvela i ubistvo carske porodice ubivši pri tome ne samo cara i carica već i njihovu maloljetnu djecu. U

julu 1918. tokom terora koji su boljševici provodili nad pripadnicima carske vlasti u Moskvi je ubijeno 25 bivših carskih ministara i 765 pripadnika carskih jedinica, a ukaz o smaknuću potpisao je lično Lenjin.

Tada je nastao teror do tada neviđenih razmjera, a terorizam, posebno anarhistički, počeo je da slabi. Međutim, mnogi teroristi prevalili su tražeći opravdanja za svoje postupke, dug put od ekstremne ljevice do krajnje desnice. Gerasim Romanjenko, koji je nekada tvrdio da je sve što doprinosi oslobađajućoj revoluciji, pa i terorizam unaprijed moralno, završio je kao pripadnik carističke „Crne Stotine“, tajne reakcionarne organizacije, kojoj zvanični teror u Rusiji nije bio dovoljan pa se nudila da ga svojim ubistvima upotpunjava. Socijalrevolucionari se okreću protiv sojetske vlasti: da bi spriječili vršenje Brest-litovskog ugovora vrše atentat na njemačkog ambasadora u Moskvi a Fanja (Dora) Kaolan ranjava Lenjina.⁶

Kada je u jesen 1918. godine završen Prvi svjetski rat, Antanta je krenula u otvorenu intervenciju u Rusiji protiv boljševika. Kontrarevolucionara Aleksandra Kolčakova i njegovu vladu, Antanta je priznala kao vladu cijele Rusije. Kontrarevolucionari su se nazivali i „Bijeli“, bili heterogenog sastava u kojem su dominirali caristički ruski nacionalisti, ali su je činili i socijalistički antiboljševički revolucionari. Kontrarevolucija je u proljeće 1919. godine krenula na vojnički marš protiv Moskve i Lenjingrada, ali Antantino je vijeće u Parizu na Wilsonov nagovor odlučilo da se Antanta vojnički ne angažuje u Rusiji, pa je tako brojno narasla Crvena armija, razbijala vojsku kontrarevolucije (Bijela garda) koja više nije imala podršku Antante.

Crvena armija i Čeka (tajna policija) sprovode teror kako bi uništili sve neprijatelje revolucije. Oni nijesu imali podršku svih

⁶ Karl Kaucki, Lav Trocki, *Terorizam i Komunizam*, Filip Višnjić, Beograd 1985, str. 116.

društvenih elemenata, pa su morali da sprovede svoju vladavinu silom za vrijeme građanskog rata.

Tokom tog razdoblja, kao i neposredno poslije, došlo je do velikih razaranja i žrtava: masovna smrt od gladi, stradanje u bitkama i represalijama, teror i protivteror odnijeli su oko 9 miliona života.

Do proljeća 1920. godine sovjetska se vlast proširila na gotovo čitavu teritoriju nekadašnje države, uključujući i Ukrajinu. Izvan države ostale su jedino kavkaske države, za koje su se boljševici borili, kao i baltičke države koje su proglasile samostalnost.

U aprilu 1920. godine građanski rat je u Rusiji bio zasjenjen početkom rata protiv Poljske i njene velike nacionalističke i imperijalističke politike. Poljaci su izvršili invaziju na Rusiju pod prividom pomoći ukrajinskim nacionalistima, ali sa stvarnom namjerom da Ukrajinu pripoje Poljskoj. Nakon tih prvih uspjeha Poljaka, Crvena armija je prodrla do Varšave, ali Poljacima je pošlo za rukom da uz pomoć Francuza pobijede sovjetske trupe, pa je tako granica pomaknuta daleko na istok prema Rusiji. Rusi su bili primorani, 1921. godine, ugovorom sklopljenim u Rigi, ostaviti 6 miliona Ukrajinaca i Bjelorusa u poljskim rukama. Neuspjeh Crvene armije u Poljskoj ugasio je svaku nadu da će doći do evropske revolucije i prouzrokovao nagli pad međunarodnog prestiža boljševizma.

U prvim godinama nakon revolucije, u razdoblju tzv. Ratnog komunizma, nasilnog ideologizovanog ekonomskog sistema koji se svodio na terorističku rekviziciju žita i hrane, organizaciju socijalističke privrede kao potpuno centralizovanog sistema bez tržišta i razmjene dobara. Taj „eksperiment“ doveo je do velike gladi (od 3 do 5 miliona mrtvih) i nasilja u eksploataciji seljaštva, te kolapsa društva. Najtragičniji aspekt privredne katastrofe bio je pad proizvodnje hrane. Komunisti su, naime, vidjeli seljačku klasu kao sitnu buržoaziju i, kao takvu, zaklete

neprijatelje industrijske radničke klase. Komunisti su tako najavili rat seljačkoj populaciji iz dvaju razloga: da izvuku hranu za gradove i Crvenu armiju, te da uspostave svoju vlast nad selom.

Ta ekonomska i društvena nevolja izazvala je u redovima boljševika tzv. Lijevu radničku opoziciju, koja je predlagala da ekonomske poslove industrije samostalno vode sindikati bez partijske birokratije koju je do tada u nju slala država. Početkom 1921. godine se zbog ekonomskih teškoća nezadovoljstvo dijela radnika i seljaka sve više povećavalo. Pojavljuje se anarhizam kao samostalna politička snaga kao i zahtjevi za ukidanjem jednopartijske diktature. Boljševička se vlast tome oduprla svim svojim snagama, pa i vojskom.

Lenjin i boljševici su preduzeli niz mjera za učvršćenje vlasti. Dio njih bio je pragmatične naravi, a nemali broj je vodio porijeklo iz ideološkoga okvira komunističkog pogleda na svijet. U Rusiji, boljševička partija je preimenovana u komunističku, pod imenom „Ruska komunistička partija (Boljševika)“, što je nedugo potom razultiralo oštrom terminološkom diferencijacijom između lenjinističkih „komunista“ i ostalih lijevih stranaka marksističke orijentacije.

Ruska revolucija koristila je terorizam na novi način, način na koji su ljudi posmatrali terorizam u XX vijeku. Lenjin i njegov saborac Lav Trocki smatrali su da terorizam treba koristiti kao oruđe za rušenje srednje klase, ili buržuja i vlada. Kada su došli na vlast, počeli su da se zalažu za upotrebu terorizma u kontrolisanju unutrašnjih neprijatelja i u borbi na međunarodnom planu. Lenjin i Trocki nadali su se da će prijetnjom da će „izvoziti“ terorizam van zemlje, držati na distanci svoje neprijatelje, a iznad svih zapadnu Evropu i Sjedinjene države.

Postoje dva razloga zbog kojih je vrlo važno shvatiti vezu između Ruske revolucije i terorizma. Prvo, prijetnjom da će izvoziti terorizam van granica Rusije, Lenjin i Trocki su u

umove mnogih ljudi na Zapadu unijeli strah od komunističke revolucije. Za neke od njih terorizam i komunizam postali su sinonimi. Iako Rusi, a kasnije Sovjeti, nikada nijesu bili mnogo uspješni u nastojanju da prenesu pobunu na druge zemlje, lideri zapadnih zemalja počeli su da se pribojavaju da se svaki čas može desiti da komunistički teroristi obore demokratske vlade. Uprkos činjenici da su Lenjin i njegov nasljednik Josif Staljin (koji je vladao od 1922. do 1953. godine) bili najuspješniji u sprovođenju terora – ubijanju svog sopstvenog naroda, strah od komunističke pobune trajao je većim dijelom XX vijeka.

Ruska revolucija nije bila začetnik terorizma u XX vijeku, kako se obično misli kaže Vajt. On misli da je moderni terorizam mnogo komplikovaniji i ne može se pripisati samo jednom demonu.

Drugi razlog što se Ruska revolucija uzima kao uzročnik terorizma, je što još od 1917. godine pa sve do danas, Lenjinova pobjeda i djela koja je kasnije napisao, teroristima služe kao inspiracija. Mnogi teroristi kopali su po djelima Lenjina i Trockog, kao i nekih drugih ruskih revolucionara, da bi formulisali teorije, taktiku i ideologiju.